

Képző vagy nem képző? A (denominális) diminutív toldalékok grammatikai státusáról

H. VARGA Márta

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
hvargamarta@gmail.com

1. Bevezetés

Az írásom címéül választott kérdést először Kenesei István tette fel még 1996-ban: a Szépe György 65. születésnapjára szerkesztett köszöntő könyvben ugyanezen a címen jelent meg egy tanulmánya (Kenesei 1996), amelyben a hagyományos és az újabb leíró nyelvtanokban egyöntetűen képzőként tárgyalt *-hAt* toldalékmorféma grammatikai státusát kérdőjelezte meg. Én hasonló feladatra vállalkozom, amikor a névszói bázisból úgynevezett kicsinyítő képzővel létrejött formákat vizsgálva e toldalékmorféma képzőségét vonom kétségbe.

Nyelvünk morfológiai repertoárjában a kicsinyítés gazdagon dokumentálható és illusztrálható. Vizsgálódásaim kizárólag a névszói bázisból létrehozott alakokra (a denominális nomenekre) összpontosulnak, egyrészt azért, mert a diminutív képzés bázisa az esetek döntő többségében főnév vagy melléknév, másrészt pedig azért, mert a legnagyobb szemantikai változatosság az alapszó szófaját megtartó főnévképzésben tapasztalható.

A diminutívumokról szólva meg kell említenünk, hogy deverbális derivációról is tudunk (amely az alapszóban kifejezett cselekvés csekélyebb intenzitását fejezi ki, pl. *tanul-gat*), de sem ezzel a jelenséggel, sem a nyelvújítás korában keletkezett, igetőhöz kapcsolt *-ka* toldalékos származékokkal¹ (pl. *röp-ke, szip-ka, talál-ka, zár-ka*) nem foglalkozom behatóan. Az igei alapú képzések kapcsán meg kell említeni azokat a *-ka/-ke* végű főneveket is, ame-

¹ A nyelvújítási „szabálytalanságok”-nak köszönhetően a szófaji meghatározottság szerepe átértékelődött: tipikus denominális képzők nem csak nomenekhez járulhattak (vö. T. Somogyi 2011: 246). Az igei bázisból létrejött alakulatok nem okoztak rendszerzavart, de nem is váltak termékeny mintává (vö. T. Somogyi 2011: 232).

lyeknek a végződése alakilag megegyezik ugyan a *-ka* képzővel, de nem sorolhatók a kicsinyítő képzős származékok közé, mivel azok a nyelvújítás egyik kedvelt szóalkotásmódjával, a szóelvonással (*backformation*) keletkeztek (a *-ka* gyakorító képző *-l* elemét képzőként értelmezték), pl. *irkál* > *irka*, *firkál* > *firka*.

2. A 'kicsinyítés' (diminutio) jelentése a morfológiában

Maga a *diminutio* 'kicsinyítés' terminus a latin *deminuere* 'csökkent, kicsinyít' igére vezethető vissza. A nyelvekre általában jellemző a diminutív toldalékokkal ellátott alakok használata, jóllehet számuk, gyakoriságuk, produktivitásuk nyelvenként, nyelvjárásonként különbözik. A svédben szinte nincs kicsinyítő képző, az angolban, a németben kevés (ang. *-let*: *piglet*, *booklet*, *-ling*: *duckling*, *-y*: *kitty*, *froggy*; ném. *-chen*: *das Mädchen* < *die Magd* 'leány', *-lein*: *das Fräulein* < *die Frau*), hasonlóan a finnugor nyelvekhez (finn: néhány van, vogul: 2, osztják: 4–5), az újlatin és a szláv nyelvekben azonban meglehetősen nagy számban vannak jelen, és változatos, bonyolult rendszert hoznak létre. A magyar nyelv kicsinyítő affixumokban való gazdagságát elsőként Szenczi Molnár Albert ismerte fel (1610/2004: 166). Elképzelhető, hogy a kicsinyítő képzők erős elterjedése a magyarban szláv nyelvi hatással magyarázható (vö. Gyarmathy 1794). A kicsinyítő képzők száma, elterjedtségük nyelvjárásonként nagyon különböző: „Mind állományban, mind gyakoriságban kitűnik a keleti nyelvjárásoknak, a csángóknak és a székelyeknek a kicsinyítő-becéző származékokban való gazdagsága. Ezzel bizonyára összefügg a gyakorító igeképzők nagyobb gyakorisága és állománybeli gazdagsága. Mindkét képzőtípus emotív funkciójú ugyanis, és ez erőteljesebb az archaikus premenyelvjárásokban” (Kiss 2001: 354).

3. A 'kicsinyítés' jelentés nyelvi megvalósulásai a magyarban

A 'kicsinyítés' jelentés a magyarban szintetikus eszközökkel (toldalék-morfémákkal) és analitikus módon is megvalósulhat (különbféle kicsinyítő értelmű lexémák használatával).

3.1. Analitikusan

– Jelzős szintagmák 'kicsi' jelentésű jelzői bővítményeivel, pl. *apró*, *csepp[nyí]*, *egyetlen*, *fikarcnyi*, *icipici*, *kicsi[ke]*, *kis*, *mákszemnyi*, *mini*, *pici[ke]*, *picur[ka]*, *pöttöm*, *ritka*, *törpe*. A kicsinyítő értelmű lexémák például kis méretű tárgyakat, kis intenzitású fogalmakat jelölnek, pl. *Apró megjegyzésem van*, *Szomjas vagyok, innék egy kis vizet*, *Egy pici türelmet kérek*, *Egyetlen kérésem van*, *Mini konferenciát rendezünk*.

– Jelzős szóösszetételek kis méretre utaló előtagjaival (pl. *törpefenyő*), amelyek gyakran pejoratív színezetet ('nem kielégítő mennyiségű') adnak az utótagnak, mintegy leértékelik azt, pl. *szűkmarkú* 'fukar, fősvény', *szűkkeblű* 'nemesebb eszmék iránt érzéketlen', *szűklátóköri* 'tudása szegényes, érdeklődése nem kielégítő mértékű', *szűkszavú* 'keveset beszél', *kevésszavú* 'nem sokat beszél', *kishitű* 'csüggedésre, kétkedésre hajlamos'.

3.2. Szintetikus eszközökkel

– A rövidítésnek, csonkításnak is van becéző hatása, különösen keresztnevek esetén. Általában a név vége, ritkábban a név eleje is elhagyható, pl. *Zsó(fi)*, *Krisz(tina)* / *(Má)Ria*, *(Eleo)Nóra*, *(Geor)Gina*. A becézésnek ez az ősi módja a személyt jelentő köznevekben is megfigyelhető, elsősorban a személyek megszólításakor, pl. *bá* 'bácsi', *né* 'néni'.

– Palatalizált kicsinyítéssel: Jakobson az indián nyelvekről, valamint a baszk nyelvjárásokról szólva említi meg, hogy bizonyos magán- és mássalhangzók cseréje ezekben a nyelvekben „a kicsinyítés képzetét fűzi a szó jelentéséhez” (Jakobson 1969: 109). Ez a gondolat az *International encyclopedic of linguistics* „Diminutives” szócikkében is felbukkan: „This category of derivational morphology is characterized by a basic denotative meaning of smallness, and potentially by a variety of connotative meanings... Diminutives are mostly effected by suffixation, with an iconic tendency towards palatal phonemes; for example, English *-ie*, *-ette*. Diminutives are mostly effected by suffixation, with an iconic tendency towards palatal phonemes” (Frawley 2003: 1/355).

Magyar nyelvi példák is akadnak az efféle palatalizált kicsinyítésre, melyet Simonyi szóbelseji szóképzésnek (szótó-torzításnak) nevez (Simonyi 1977: 368). Ez a változás különösen igei bázis esetén fordul elő: a többeli második magánhangzónak *-i*-re változása jelképezi a kicsinyítést, pl. *kapar*: *kapargál* ~ *kapirgál*, *farag*: *faragcsál* ~ *farigcsál*, *húzgál* ~ *huzigál*, *madár*: *madárka* ~ N. *madírka* // *néne* ~ *nénnye*, *lány* > *lyány*. Az *-l*, *-ly* (*-ály*, *-ély*) képzőről szólva D. Bartha megállapítja, hogy az többnyire palatalizált alakban fordul elő, melynek „fő funkciója kétségtelenül a kicsinyítés-becézés” (1958: 113).

– Betoldódással, pl. *rágcsál* ~ *rágicsál* (Balázs példája 2011: 5), *táncol* ~ *tánc-i-kál*.

– Toldalékmorfémákkal: az egész nyelvtörténet során a magyarban a kicsinyítésnek vannak a legváltozatosabb morfológiai eszközei, az elemek sokféle variációban jelentkeznek (Szegfű 1992: 303). Ez az alaki sokszínűség a nyelvhasználók játékosságának, kreativitásának bizonyítéka. A diminutív-

mokról készített listák változó mennyiségben tartalmaznak adatokat (Balassa – Simonyi 1895: 541–561, D. Bartha 1958, Bencédy et al. 1968, Keszler 2000 stb.), de ezeket egybefésülve 30-nál is több lehet a kicsinyítő szuffixumok száma. A grammatikákban közzétett adatokat a szerzők vélhetőleg nem egységes szempontok szerint listázták: bizonyos képzők azért nem szerepelnek a listán, mert azok

- mára már archaizálódtak, pl. *váracs/uracs*, *leánycsa* / *üvegese*, *kisded* 'kicsike',
- visszaszorultak egy-egy nyelvjárásba, pl. *apród* 'aprócska', *kicsid* 'kicsike' (Szlav.), *gyerk-őce*;
- a képzőbokrok (az összetett képzők) megítélése nem egységes a szakirodalomban, pl.
  - [-i + -kA] ~ -ika: *pálc-ika*, *lád-ika*;
  - [-i + kó] ~ -ikó: *ágy-ikó*;
  - [-(V)s + i] ~ -(V)si: *tök-si*, *buk-si*;
  - [-(V)s + -di] ~ -(V)sdi: *katoná-sdi*, *hunyo-sdi*.

A kicsinyítő toldalékok állománya mai nyelvünkben is igen változatos, tanúi lehetünk újabb, korábban még nem adatolt változatok felbukkanásának. Az újabb képzők idomulnak ugyan a rendszerhez, ám közöttük gyakran találkozunk egyalakú (illeszkedni nem tudó), csak veláris magánhangzót tartalmazó formánsokkal, pl. *-esz* és *-er*. A tapasztalatok szerint mindkét új elem kapcsolódhat tulajdonnevekhez, pl. *Csab-esz*, *Gab-esz*, *Kar-esz* / *Gabb-er*, *Gyull-er*, *Lacc-er*; közfőnevekhez, pl. *gaty-esz*, *kol-esz*, *pál-esz*, *pör-esz*, *sap-esz*, *lom-esz* 'lomtalanítás' / *dokk-er*, *kall-er*; melléknevekhez, pl. *alk-esz*, *kurv-esz*, *vag-esz* / *nyugg-er* és mondatszókhoz, pl. *bocs-esz*, *ok-esz* / *bakk-er* ~ *bamm-er* ~ *bazz-er* is.

4. Képző-e a kicsinyítő képző? A diminutív toldalékok inflexiós és derivációs jegyei

A diminutív toldalékkal ellátott alakok megjelenése nem jósolható meg a szóalakon (nem kötelező morféma), az viszont prognosztizálható, hogy milyen beszédhelyzetekben jelennek meg leggyakrabban (pl. gyermekorientált beszédhelyzet, szerelmesek beszéde, házi kedvencekhez intézett szavak). Az említett beszédhelyzetekben ezek a toldalékok általában nem vagy nem csak kicsinyítést jelentenek, hanem emotív töltéssel is rendelkeznek, pl. gyengédséget, ragaszkodást, szeretetet vagy éppen lenézést, iróniát fejeznek ki (vö. Kiefer 2004: 333). A diminutív képzés szinte minden esetben tartalmaz érté-

kelést,² a derivátumok ugyanis a beszélő szándékaitól (nézőpontjától, normáitól stb.) függő, értékre vonatkozó minősítést fejeznek ki. Csak az a képző nem rendelkezik ezzel a képességgel, amely vagy lexikalizálódott jelentést hoz létre, vagy pusztán kvantitatív jelentésű, tehát kizárólag kicsinyítést (méret- vagy mértékbeli, idő- vagy életkorbeli eltérést) aktualizál. A diminutívumok használatát a beszédhelyzet irányítja, amelyben döntő szerepe van a beszédpartnerek közötti viszonyoknak (Kiefer 2004: 338).

Máig vitatott kérdés, képzők-e valójában az evaluációban részt vevő morfológiai eszközök. A diminutívképzés sajátos toldalékolás, melyet hagyományosan szóképzésnek szokás tekinteni, tehát derivációs minták alapján, a szóképzés morfológiai műveletének eredményeként létrehozott formaként tartjuk számon őket, azonban ezeket a derivátumokat létrehozó toldalékoknak a besorolása nem egyértelmű, velük kapcsolatban pusztán a hagyománynak megfelelően használjuk a „képző” terminust. Többen is hajlanak arra, hogy a diminutívumokban – elsősorban az alapszavaktól való kicsi jelentésbeli eltérésük miatt – inkább szóalakokat lássanak, az önálló szóvá vált (lexikalizálódott) és a morfoszemantikailag nem transzparens szavakat figyelembe véve azonban arra a következtetésre jutnak, hogy a szubjektív értékelés formái sajátos átmenetet jelentenek, köztes helyet foglalnak el a szóalakok és a képzett szavak között (Vinogradov 1972: 97–99).

A funkcionális elméletek általában nem fogadják el a morfológia merev kettéválasztását ragozási és képzési morfológiára (vö. Dressler 1989, Ladányi 2007: 38). Felfogásukban a ragozás és a szóképzés kontinuumot képez, a közöttük lévő határ nem húzható meg élesen: a képzők és az inflexiós toldalékok (jel és rag) egy skála két végpontján helyezkednek el, a besorolás pedig fokozat kérdése. Az átmeneti jelenségekről persze gyakran nehezen dönthető el, hogy inkább a ragozáshoz vagy inkább a szóképzéshez tartoznak-e. A toldalékmorfémákat jellemző kritériumok közül „a legtisztább esetekre minden kritérium érvényes, a kevésbé tiszta esetekre kevesebb, a határesetekre pedig csupán néhány” (Keszler 2000: 58). Minél több képzőszerű tulajdonsággal rendelkezik egy toldalék, annál inkább képző; minél kevesebbel, annál inkább inflexiós toldalék: „ilyen megközelítés esetében beszélhetünk képzőszerű ragról, ill. ragszerű képzőről is” (Kiefer 2006: 60), pl. a *-hAt* képző jelszerű (Kenesei 1996, Kiefer 2003, 2004), a határozói igenév képzője (*-vA*, *-vAn*) pedig ragszerű tulajdonságokkal is rendelkezik; néhány inflexiós

² Az evaluatív morfológia tárgya éppen a szótó alapértelmezett, prototipikus jelentését befolyásoló morfológiai markerek emotív jelentést kölcsönző (értékelő), az értékek megítélését kifejező funkcióinak vizsgálata.

morféma pozicionális jellegű tulajdonságaira hivatkozva pedig a szakirodalom képzőszerű tulajdonsággal rendelkező jelekről és ragokról is beszél, pl. a *-szOr* multiplikatívusi és a *-(V)nként* distributívusi ragok általában az *-(V)s* és az *-i* képzőmorfémákat előzik meg (vö. Keszler 2000: 308), pl. *öt-ször-ös*, *nap-onként-i*, a középfok jele pedig megelőzheti az *-ít* és az *-Odik* képzőt (pl. *kis-ebb-ít*, *kis-ebb-edik*).

E toldalékmorfémák megnevezéseként írásomban – Zsemlyei (2011) javaslatának megfelelően – részben a *semleges* (a toldalékosztály nevét nem tartalmazó) diminutívum, részben – a hagyományoknak megfelelően – továbbra is a kicsinyítő képző terminust használom.³

A tipikus inflexiós és a tipikus derivációs toldalékok elkülönítését a legalaposabban talán Dressler végezte el (1989: 3–10). Tanulmányában 20 olyan kritériumot fogalmaz meg, amelyek alapján elkülöníthetők a prototipikus inflexiós toldalékok a prototipikus derivációs toldalékoktól, illetve meghatározhatók a fokozatbeli különbségek inflexió és deriváció között (idézi Kiefer 2003). A prototipikus inflexiós és a prototipikus derivációs toldalékok egy skála két végén helyezkednek el, az egyes toldalékok pedig aszerint, hogy a 20 feltételből mennyit teljesítenek, a skála egyik vagy másik végéhez állnak közelebb. A kicsinyítő képző semmiképp nem prototipikus kategória, hiszen több tekintetben is közelebb áll az inflexiós toldalékokhoz, mint a képzőkhöz. Az alábbi táblázat Dresslernek a tipikus inflexiós és a tipikus derivációs toldalékok elkülönítésére létrehozott kritériumai közül azokat a szempontokat tartalmazza, amelyek alapján a (denominális) diminutívumok inkább inflexiós vagy az inflexióhoz közeli sajátosságokat mutatnak:

Szemponatok	Tipikus képző	Denominális diminutívum
Új szót hoz létre	+	– (?)
Csak grammatikai jelentést hordoz	+/-	–
Az adott szófaji kategória minden eleméhez hozzátehető	–	+ (?)
Több szófaji osztály tövéhez járulhat	+	–
Megváltoztatja a szintaktikai környezetet	+	–
A létrejött forma jelentése mindig kompozicionális	–	+ (?)
Minden tartományban termékeny	–	+ (?)
Szófajváltást eredményezhet	+	–
Készen tároljuk őket a mentális lexikonban	+	– / +

³ Nyéki a diminutívum terminuson – Zsemlyeitől eltérően – nem toldalékot, hanem derivátumot ért, vö. Nyéki 2019: 7.

4.1. A diminutívumok inflexiós vonásai

A Dressler által felállított szempontrendszernek a kicsinyítő képzőnek nevezett toldalékmorfémával kapcsolatban relevánsnak tekinthető kritériumai közül először azokat emelem ki, amelyek a diminutívumok inflexiós vonásait erősítik:

– Nem hoz létre új szót: (a raghoz hasonlóan) nem idéz elő nagy mértékű jelentésváltozást: általában csak módosítja, a 'kis, kicsi' szemantikai jeggyel egészíti ki a fő jelentését, pl. *asztal* – *asztalka* 'kicsi asztal'. Ennyiben azonban nem merül ki a szubjektív-evaluatív toldalékokkal ellátott szavak szemantikája: a diminutívumok elsődleges jelentése gyakran specializálódik: más jelentéstani komponensekkel (pl. lenézés, megvetés, becézés, büszkeség stb.) is kiegészül (a morfoszemantikai transzparencia viszonylagos megőrzése mellett). A diminutívum által létrehozott jelentések definiálásához jelentős mértékben kell támaszkodnunk mind a szemantikára, mind a pragmatikára. A vizsgálathoz célszerű először a diminutívum általános jelentéséhez kapcsolódó tulajdonságokra rámutatni, majd megfigyelni a diminutívum funkcióinak konkrét realizációit. Ezzel a kérdéssel jelen tanulmányban nem foglalkozom.

– A kicsinyítő képzők nem okoznak szófajváltást, nem változtatják meg a bázisszó szófaját: a méretbeli csökkenés miatt nem változik meg a lexéma szófaji besorolása, pl. az *asztal-ka* továbbra is főnévi jelentéssel rendelkezik.

– Inflexiós jegy az is, hogy konkrét főnevek esetén a diminutívum termékenysége meglehetősen nagyfokú. A diminutívum potenciálisan bármilyen tulajdonsággal rendelkező főnévből létrehozható: a *-cska* például teljesen produktívnek tekinthető, alig van blokkoló szabály, amely gátolná valamely főhöz való kapcsolódását (szemben pl. a *-ka* toldalékkal, amelynek kapcsolódását bizonyos fonetikai tényezők korlátozzák). Elvont jelentésű képzett főnevekből meglehetősen ritkán láthatunk diminutívumot, de erre is van példa (jóllehet alkalmi képzésről van szó, pl. *ötletecske*).

– A kicsinyítő képzős származékok közül csak a lexikalizálódott alakok raktározódnak el egységként a mentális lexikonban, a morfoszemantikailag transzparens formák nem.

4.2. A diminutívumok derivációs sajátosságait erősítő tulajdonságok

– Előfordul, hogy a kicsinyítő képzős származékok lexikalizálódnak, tehát a származék jelentése nem vezethető le a morfémák jelentéséből, pl. *árvácska*, *cukorka*, *egyke*, *estike*, *fióka*, *hajnalka*, *lapka* (műsz.) 'fémkorong, amelyből érme készül', *otthonka*, *pálcika* 'evőeszköz', *szivarka* 'cigaretta'. Az *-Ó* képzős melléknévi igenévhez járulva jelölheti az alapszóban kifejezett cselekvés eszközét (pl. *fűvóka*, *szívóka*), tárgyát (pl. *itóka* 'szeszes ital', *nyalóka*

'pálcikára erősített, nyalogatni való cukorka'), helyét (pl. *folyóka* 'út menti vízlevezető árok', *járóka*, *mászóka*, *ülőke*) vagy eredményét (pl. *bújócska*, *fogócska*, *mondóka*). Specializálódott jelentéssel rendelkező alakok pl. *cinke*, *csirke*, *fecske*, *hóka*, *lepke*, *menyecske*, *sóska*, *szálka* (1. 'apró, hegyes faszilánk', 2. 'halcsont', 3. 'rostos szál'), *szőke*, *szürke*, *tarka*, *tócsa*, *vércse* (Szegfü 1992: 304, 306).

– Nincs szintaktikai funkciójuk: sem a tő bővítményeinek körét nem változtatják meg, sem a szintaktikai szerkezetek tagjai közti viszonyt nem képesek megjeleníteni, nincs ilyen szerepük.

– A diminutívum jelenléte nem kötelező a szóalakban, ez is képzőszerű tulajdonság.

– A természetes morfológiában (*Natural Morphology*) az egy-egy értelmű megfelelés (biuniqueness) elve azt jelenti, hogy egy alakhoz egy jelentés kapcsolódik. Ez a kritérium szintén a diminutívum képzőszerűségét támasztja alá, hiszen az inflexiós toldalékokkal ellentétben egy kicsinyítő képző több jelentésárnyalattal is rendelkezhet.

– Szinonim változatban léteznek (pl. a *-cska* és a *-ka* képzők jelentése azonos, kapcsolódásukat a tőhöz kizárólag morfofonológiai tényezők szabályozzák), ez is a deriváció tipikus vonása. A *-ka* képzőt több hangtani megkötés korlátozza, míg a *-(V)cska* szabadabban, „lényegében minden megszorítás nélkül alkalmazható” (Kiefer 1998: 236).

– Állhat utána más toldalék: képző(k), jel(ek) és rag (ez az a tulajdonság, amely nagyon különbözik az inflexiós toldalékok sajátosságaitól).

– A kicsinyítő képzős formák esetében nem ritka jelenség a képzők halmazása (több kvázi-azonos funkciójú képzőt csatolunk a tőhöz). Ez egyrészt a beszélő személyes attitűdjét nyomatékosítja, másrészt „a képzés játékosságának a megnyilvánulása: a beszélők a rendelkezésükre álló formánsokat számtalan lehetséges variációban kapcsolják össze, állandóan változtatva a képzők állományát (Szegfü 1991: 207).

5. A kicsinyítő képzés szokatlansága

5.1. Sok kicsinyítő képző olyan szempontból is szokatlannak számít a magyarban, hogy a képzés művelete nem az alaktanban megszokott szabályokat követi, ugyanis a toldalék a bázisszó megrövidült, nem transzparens tövéhez járul. A szórövidülés valójában szócsonkítás/szócsonkulás eredménye, amely a lexémák bizonyos részleteinek elhagyásával történik, meglehetősen kiszámíthatatlanul (vö. Kiefer 1998: 226–227). Nagyon tipikus, hogy a megrövidült (megcsonkított) alakok kicsinyítő képzővel bővülnek tovább. Ez a kép-

zésforma meglehetősen ritka, hiszen más töcsonkítással járó morfológiai műveletet nem ismerünk a magyar alaktanban: „[...] a szabályos képzés szóalappú, márpedig a csonka tövek nem önálló szavak” (Kiefer 1998: 226–227). A csonkítás tehát megszokott velejárója a kicsinyítés-becézés formai megoldásának. Mellőzése bizonyos esetekben egyenesen szokatlanul hatna. A személynevek körében ugyan gyakran mindkét megoldással élünk, pl. *János-ka* ~ *Jancsi*, a földrajzi nevek esetében azonban inkább hajlunk a *Bal-csi* típusú csonkításra, mint a *Balaton-ka* féle hosszabb változatra. Persze számos magyar földrajzi név régről őriz formálisan kicsinyítő képzőket, pl. *Bányácska* (‘Széphalom’) (vö. Szűcs 2017: 151). A köznevek kicsinyítő-becéző képzője, az *-i* szinte mindig kiszámíthatatlan csonkítással járva viselkedik, pl. *csokoládé* – *csok-i*, *fagylalt* – *fagy-i*, *óvoda* – *ov-i*.

5.2. A kicsinyítő képzők között meglehetősen sok egyalakú toldalék van, pl. *-kó* (*tet-kó*, *prot-kó*), *-có* (*bi-có*, *na-có*), *-ó* (*tes-ó*, *sap-ó*), *-kus*, *-cus*, *-us* (*kuty-us*, *Gab-us*), *-esz* (*pör-esz*, *pál-esz*), *-er* (*kall-er*, *nyugg-er*). Ez egyrészt a nyelvben megjelenő játékoságra való törekvés kifejeződése, másrészt a becéző képzés egyik fő stilisztikai jellemzője a megszokottól, az unalmastól való eltérés. Érdekes, hogy az egyalakú *-esz* képző esetében kivételesen előfordul a (valójában nem létező) mély hangrendű alternáns használata előlképzett magánhangzókat tartalmazó tövek esetén is, pl. *En-osz* (‘Endre’), *György-usz* (‘Györgyi’), *bigy-usz* (‘bigyó’), *figy-usz* (‘Figyelj!’). A fenti példákban hangrendi elhasonulás történik: habár használható lenne illeszkedő toldalék, mégis inkább a nyelv konvencióitól eltérő formát választjuk.

5.3. A kicsinyítő képzők esetében különösen feltűnő jelenség a képzőhalmozás: azonos funkciójú képzőt többet is csatolhatunk az alapszóhoz, pl. *any-á-cska*, *ap-us-ka*, *any-ó-ka*, *meny-ecské-cske* (2x), *Mar-i-ká-cska* (3x), jól lehet azonos funkciójú képzőből általában csak egy szokott lenni a szóalakokban. A képzők egymás utáni halmozása egyébként a szubjektív-evaluatív toldalékok sajátos jellemzője, amely a produktivitás magas fokára utal, hiszen ebben az esetben a szabály közvetlenül azután is működik, miután már alkalmazták (Nyéki 2018: 31). A gyakorlatban egy alapszón kettőnél többször nem szokott működésbe lépni diminutívum képző minta, de elvben nincs korlátja a diminutívumképzők egymás utáni működésének. Négyszeri alkalmazásra is találunk példákat: *ap-u-ci-ká-cska*. Ez a képzés játékoságának a megnyilvánulása: a beszélők a rendelkezésükre álló formánsokat számtalan lehetséges variációban kapcsolják össze, állandóan változtatva e képzők állományát (Szegfü 1991: 207). A halmozott kicsinyítő képzők egyrészt a beszélő személyes attitűdjét nyomatékosítják, másrészt „a képzés játékoságá-

nak a megnyilvánulása: a beszélők a rendelkezésükre álló formánsokat számtalan lehetséges variációban kapcsolják össze, állandóan változtatva e képzők állományát (Szegegyi 1991: 207), nagyobb nyomatékot adnak, intenzívebb érzelmet sugallnak, a szubjektív jelentés nyomatékosabb.

6. Összegzés

A fentebb felsorolt sajátosságok alapján a diminutívumok több szempontból is eltérnek a tipikus képzőktől, hiszen bizonyos vonásaik inflexiós jellegüket erősítik (ragszerű tulajdonságokat mutatnak), más sajátosságaik azonban képzőszerűségüket támasztják alá. „A „képző ~ inflexiós toldalék” skálán a kicsinyítő képzők valahol a középpont környékén helyezkednek el” (Zsemlyei 2011: 22), köztes helyet foglalnak el a szóképzés (deriváció) és a szóalak-alkotás (inflexió) között. Ebből adódóan a „képző” terminus használata félrevezető: ez a szakszó egyrészt olyan elvárásokat támaszt, amelyeknek ez a toldalék nem mindig tud megfelelni, másrészt e toldalékmorfémával végrehajtott „képzési művelet” több tekintetben is szokatlannak tűnik, ugyanis nem követi az alaktanban megszokott szóképzési szabályokat. Zsemlyei javaslata, ti. „a félreértés elkerülése végett talán jobb volna a diminutívum szakkifejezést használni” (Zsemlyei 2011: 34) megfontolandó, hiszen ez valóban mentes bármilyen toldalékosztályba való besorolás kényszerétől, de ennek az új terminusnak a meghonosítása vélhetően nem lesz könnyű, egyrészt azért, mert a hagyományos elnevezéstől nehéz lesz megszabadulni, másrészt azért, mert a szakirodalomban a diminutívum más jelentésével is találkozhatunk (vö. pl. Nyéki 2019: 7).

Irodalom

- BALASSI JÓZSEF – SIMONYI ZSIGMOND 1895: Tüzetes magyar nyelvtan történelmi alapon I. Magyar hangtan és alaktan. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- BALÁZS GÉZA 2011: *Gyermekecske, gyermekcske, gyermekcse*. Kicsinyítés, becézés. Édes Anyanyelvünk 33/3: 5.
- D. BARTHA KATALIN 1958: A magyar szóképzés története. (Magyar történeti szóalaktan II.) Tankönyvkiadó, Budapest.
- BENCÉDY JÓZSEF – FÁBIÁN PÁL – RÁCZ ENDRE – VELCSOV MÁRTONNÉ 1968: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND (főszerk.) 1991: A magyar nyelv történeti nyelvtana. A korai ómagyar kor és előzményei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND (főszerk.) 1992: A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- DRESSLER, WOLFGANG 1989: Prototypical differences between inflection and derivation. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 42: 3–10.
- FRAWLEY, WILLIAM J. 2003: *International encyclopedia of linguistics*. Oxford University Press, Oxford.
- GYARMATHY SÁMUEL 1794: *Okoskodva tanító magyar nyelvmester*. Kolozsvár.
- JAKOBSON, ROMAN 1969: *Hang – jel – vers*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KENESEI ISTVÁN 1996: Képző vagy nem képző? In: Terts István (szerk.), *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól*. II. kötet. Janus Pannonius Tudományegyetem, PSZM Projekt Programiroda, Pécs. 92–95.
- KESZLER BORBÁLA (szerk.) 2000: *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KIEFER FERENC 1998: Alaktan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter, *Új magyar nyelvtan*. 2. kiadás. Osiris Kiadó, Budapest. 187–289.
- KIEFER FERENC 2003: Morfopragmatikai jelenségek a magyarban. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 107–128.
- KIEFER FERENC 2004: Morphopagmatic phenomena in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 51/3–4: 325–349.
- KIEFER FERENC 2006: *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ (szerk.) 2001: *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- É. KISS KATALIN – KIEFER FERENC – SIPTÁR PÉTER 1998: *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- LADÁNYI MÁRIA 2007: *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- NYÉKI BENCE 2018: Kicsinyítés és nagyítás az orosz nyelvben. *Produktivitás és szemantika*. In: Engelné Nagy Éva (szerk.), *Kicsinyítés és nagyítás. Tanulmányok a II. Szláv Filológiai és Kultúratudományi Konferencia előadásából (Eötvös Collegium, 2017. május 26)*. ELTE Eötvös Kollégium, Budapest.
- NYÉKI BENCE 2019: Denominális diminutívumképzés az orosz, német és magyar nyelvben. *Initium* 1: 6–76.
- SIMONYI ZSIGMOND 1889: A magyar nyelv apológiája. *Budapesti Szemle* 58: 148–150. – Újrakiadása: Havas Ferenc (szerk.), *Nyelvtipológiai szöveggyűjtemény (XIX. század)*. Tankönyvkiadó, Budapest. 366–374.
- T. SOMOGYI MAGDA 2011: A felújított és megújított képzők. A nyelvújítás hatása a képzőrendszerre. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged*. 229–247.
- SZEGFŰ MÁRIA 1991: A névszóképzés. In: Benkő (főszerk.) 1991: 188–258.
- SZEGFŰ MÁRIA 1992: A névszóképzés. In: Benkő (főszerk.) 1992: 268–320.

- SZENCZI MOLNÁR ALBERT 1610/2004: *Novae Grammaticae Ungaricae libro duo.* / Új magyar grammatika két könyvben. Hasonmás kiadás fordítással. Fordította: C. Vladár Zsuzsa. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- SZÚCS TIBOR 2017: A kicsinyítés-becézés szemantikai-pragmatikai funkciói és nyelvtani formái. *THL2 – A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata.* 2017/1–2: 145–157.
- TOMPA JÓZSEF 1961: *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. kötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VINOGRADOV, V. V. [Виноградов, В. В.] 1972: *Русский язык. Грамматическое учение о слове.* Высшая Школа, Москва.
- Zsemlyei Borbála 2011: Kicsinyítő képzők az erdélyi régiségben. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 268. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

*

Suffix or not suffix?

(Derivational and inflectional features of the diminutive endings)

The morphological process of creating diminutive forms seems to be quite a strange process which is regarding derivation by both the traditional and the new descriptive and historical grammars (Tompa 1961, Benkő 1991, 1992, É. Kiss – Kiefer – Siptár 1998, Kiefer 2000, Keszler 2000, Tolcsvai Nagy 2017). The classification of suffixes appearing in diminutives is ambiguous, and even the term „suffix” is not entirely appropriate in connection with them. These endings stay between the word formation and the derivation, as both derivational and inflectional features can characterize them. The morphological process seems strange because it does not follow the regular derivational rules usually used in morphology. The investigation focuses on the diminutive endings in order to clarify the meaning of suffixation on the one hand and to answer the question of whether these endings suit the criteria of suffixes or not on the other.

Keywords: evaluative morphology, diminutive ending, derivational and inflectional features, morphological process

MÁRTA H. VARGA